

УДК 635.757:631.5(292.485)(477)

УРОЖАЙНІСТЬ І ЯКІСТЬ ПЛОДІВ ФЕНХЕЛЮ ЗВИЧАЙНОГО ЗАЛЕЖНО ВІД ТЕХНОЛОГІЧНИХ ФАКТОРІВ В УМОВАХ ЛІСОСТЕПУ ЗАХІДНОГО

Строяновський В.С. – к. с.-г. н.,

Подільський державний аграрно-технічний університет

В статті висвітлено результати досліджень впливу технологічних факторів (строку сівби, норми висіву насіння, ширини міжрядь) на урожайність та якість плодів фенхелю звичайного в умовах Лісостепу західного. Наведено компонентний склад ефірної олії фенхелю звичайного залежно від строків сівби. Дослідженнями встановлено, що максимальну урожайність – 1,45 т/га отримано за сівби у 1-й строк (за РТР ґрунту 6–8°C) із шириною міжрядь 45 см нормою висіву насіння 1 млн с. н./га із перевищенням контролю на 0,36 т/га.

Ключові слова: фенхель звичайний, строк сівби, норма висіву, ширина міжрядь, урожайність, якість.

Строяновский В.С. Урожайность и качество плодов фенхеля в зависимости от технологических факторов в условиях Лесостепи западной

В статье отражены результаты исследований влияния технологических факторов (срока сева, нормы высева семян, ширины междурядий) на урожайность и качество плодов фенхеля обыкновенного в условиях Лесостепи западной. Приведен компонентный состав эфирного масла фенхеля обыкновенного в зависимости от сроков сева. Исследованиями установлено, что максимальная урожайность – 1,45 т/га – получена при севе в 1-й срок (по УТР почвы 6–8°C) с шириной междурядий 45 см нормой высева семян 1 млн всх. с./га с превышением контроля на 0,36 т/га.

Ключевые слова: фенхель обыкновенный, срок сева, норма высева, ширина междурядий, урожайность, качество.

Stroianovskiy V.S. The yield and quality of fennel fruit depending on technological factors in the Western Forest-Steppe Zone

The article highlights the results of research on the influence of technological factors (sowing time, seeding rate, inter-row spacing) on the yield and quality of fennel fruit in the Western Forest-Steppe. The component composition of the fennel essential oil is determined depending on the time of sowing. The research has established that the maximum yield of 1.45 t/ha was obtained under seeding in the first sowing period (at soil temperature of 6–8°C) with an inter-row spacing of 45 cm, a seeding rate of 1 million germinable seeds / ha, which was 0.36 t/ha more than in the control.

Key words: fennel, sowing time, seeding rate, rowing space, yield, quality.

Постановка проблеми. Фенхель звичайний належить до стародавніх лікарських засобів. Через її лікувальні властивості про цю рослину повідомляли Гіппократ, Діоскорид, Пліній та Авіценна. Користь фенхелю була відома ще в Давньому Китаї, також його використовували єгиптяни, римляни, греки. Давні сакси включали фенхель до дев'яти священних трав. В історії британської медицини згадуються ліки Стефенсона (для лікування ниркових хвороб), основним компонентом яких був фенхель. Застосування цього засобу отримало таку популярність, що англійський парламент в 1739 р. зобов'язав Стефенсона відкрити секрет своїх ліків. Стефенсону заплатили за його рецепт 5 000 фунтів стерлінгів, а рецепт опублікували в лондонській газеті того часу. Фенхель також застосовували при сечокам'яній хворобі, кашлі і хворобах легенів, астмі, зниженому апетиті, розладах шлунку та ін. [1, с. 294].

З точки зору сучасної медицини корисні плоди фенхелю мають спазмолітину і протиблювотну дію, збільшують потенцію у чоловіків, покращують секрецію

шлунку, кишечника, бронхів і молочних залоз у годуючих жінок. Крім цього, вони діють заспокійливо на центральну нервову систему. Фенхель звичайний застосовують у вигляді відварів, мазей, настоїв, порошоків, кріпної водички, олії тощо.

Фенхель звичайний є вихідною сировиною для отримання ряду пахучих речовин, що становлять основу сучасної парфумерії та косметики, та широко використовується в харчовій промисловості як ароматизатор або спеція [2, с. 9].

Нині спостерігається тенденція до зміни погодних умов (підвищення температур, перерозподіл опадів по зонах). Отже, з'явилась можливість культивувати практично в усіх зонах нашої країни ті лікарські рослини, які донедавна були виключно південними [3, с. 92]. Таким чином, вивчення доцільності вирощування фенхелю звичайного в умовах зони Лісостепу є актуальним питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні фенхель звичайний поки що займає незначні площі, серед причин – недосконалі технології вирощування та брак інформації щодо доцільності культивування цієї рослини. Цікаві дані з вирощування фенхелю звичайного наведені ще наприкінці 60-х рр. А.М. Смолян-вим. За результатами його досліджень високі врожаї насіння фенхелю звичайного 1,44 т/га можна отримати шляхом внесення 10 ц фосфатшлак, 2 ц каїніту, а навесні під культивування – 1 ц аміачної селітри і 0,4 ц суперфосфату [4, с. 334]. С.В. Стоцька у своїх дослідженнях, виконаних в умовах ботанічного саду Житомирського національного агроекологічного університету, вивчала способи сівби фенхелю звичайного (з шириною міжрядь у 15, 45 і 60 см). Автор стверджує, що в умовах Полісся фенхель необхідно сіяти широкорядним способом із шириною міжрядь 60 см, у цих агротехнічних параметрах ґрунтово-кліматичні умови зони дають змогу отримувати стабільну врожайність насіння на рівні 0,82 т/га [5, с. 95]. М.І. Федорчук і О.В. Макуха в умовах півдня України досліджували особливості росту й розвитку рослин фенхелю звичайного з урахуванням комплексу таких агротехнічних факторів: строк сівби, ширина міжрядь і система добрива. За даними науковців, на темно-каштанових ґрунтах півдня України доцільно вносити азотні добрива в дозі 60 кг д.р./га, проводити ранньовесняний сів широкорядним способом із міжряддями 45 см [6, с. 65, 7, с. 89]. У лісостеповій зоні є незначні площі в приватних господарствах, зайняті цією культурою, проте дослідження за технологією вирощування фенхелю звичайного нам не відомі.

Оскільки фенхель звичайний є досить затребуваною культурою, але у зоні Лісостепу вона мало поширена, серед причин незначних площ – недосконалі технології вирощування, тому є потреба вивчити вплив окремих технологічних заходів на ріст і розвиток рослин фенхелю звичайного.

Постановка завдання. Мета статті – вивчити вплив технологічних факторів на урожайність і якість плодів фенхелю звичайного.

Дослідження виконувались у виробничих умовах ФОП Прудивус М.П. Хмельницької області Кам'янець-Подільського району. Сівбу фенхелю звичайного сорту Мерцишор проводили в два строки: I декада квітня (РТР ґрунту 6–8°C), II декада квітня (РТР ґрунту 10–12°C) із шириною міжрядь у 15, 30, 45 і 60 см та нормами висіву у 1, 1,5 та 2 млн сх.н./га. Площа облікової ділянки – 50 м². Повторність – чотириразова. Фенологічні спостереження, обліки та аналізи виконували відповідно до загальноприйнятих методик.

Виклад основного матеріалу дослідження. Біометричний аналіз рослин показав, що показники структури рослин істотно відрізнялись по варіантах залежно від впливу досліджуваних факторів. Показник продуктивності фенхелю звичайного – маса плодів із рослини, коливався в досить широкому діапазоні –

від 0,57 до 1,74 грам. Спостерігалась тенденція до підвищення продуктивності рослин в умовах великої площі живлення. За сівби суцільним рядковим способом із шириною міжрядь 15 см навіть у разі незначного загушення посівів на кінець вегетації – в межах 11–24 шт. зазначено найменш продуктивні рослини, тоді як за сівби з міжряддями 30 і 45 см нормами висіву 1 і 1,5 млн сх.н./га, а на кінець вегетації виживання рослин на цих варіантах становило від 23 до 54 шт. рослин, маса плодів із рослини знаходилась у межах 1,01–1,81 г.

Урожайність – це основний показник, що визначає доцільність вивчення тих чи інших факторів. У наших погодно-кліматичних умовах фенхель звичайний плодоносив вже у перший рік вегетації, проте в окремих літературних джерелах є дані, що фенхель завершує свій цикл на другий рік життя.

За результатами наших досліджень, урожайність фенхелю звичайного коливалась у досить широких межах – від 0,56 до 1,45 т/га (табл. 1).

Найменшою була урожайність при за обох строків сівби з шириною міжрядь 15 см, на цих варіантах показник поступався контролю майже у двічі. За норм висіву 1,5 та 2 млн сх.н./га сівби на 15 см урожайність дещо збільшувалась, порівняно з нормою висіву 1 млн сх.н./га, це перевищення було в основному завдяки більшій кількості рослин із добре розвиненими центральними зонтиками, на яких формується найваговитіше насіння.

Оптимальним у наших дослідженнях виявився варіант сівби в 1-й строк (за РТР ґрунту 6–8°C) з шириною міжрядь 45 см нормою висіву насіння 1 млн сх.н./га. На інших варіантах – у разі збільшення норм висіву за сівби на 15 та 30 см спостерігалась тенденція до збільшення урожайності, а за сівби на 45 і 60 см – навпаки. Щодо строків сівби, на всіх без виключення варіантах при сівбі у II-й строк урожайність плодів фенхелю була меншою на 0,2–0,13 т/га.

Таблиця 1

Урожайність плодів фенхелю звичайного залежно від строку сівби, ширини міжрядь та норми висіву насіння, т/га (2016 р.)

Ширина міжрядь, см (B)	Норма висіву насіння, млн сх.н./га (C)	Строк сівби (A)			
		I-й (РТР ґрунту 6–8°C)		II-й (РТР ґрунту 10–12°C)	
		факт.	± до контр.	факт.	± до контр.
15	1	0,58	-0,51	0,56	-0,53
	1,5	0,9	-0,19	0,86	-0,23
	2	1,16	0,07	1,11	0,02
30	1	1,4	0,31	1,33	0,24
	1,5	1,42	0,33	1,36	0,27
	2	1,28	0,19	1,15	0,06
45	1	1,45	0,36	1,36	0,27
	1,5	1,31	0,22	1,17	0,08
	32	1,17	0,08	1,05	0,04
60	1	1,32	0,23	1,27	0,18
	1,5	1,09 (K)	-	1,02	-0,07
	2	0,91	-0,18	0,83	-0,26
НiP ₀₅ : A – 0,05, B – 0,06, C – 0,06, AB – 0,09, AC – 0,08, BC – 0,11 ABC – 0,16					

При визначенні частки впливу досліджуваних факторів на урожайність плодів фенхелю звичайного встановлено, що найбільш впливовим виявився фактор В (ширина міжрядь), а також взаємодія факторів В (ширина міжрядь) і С (норма висіву насіння), відсоток їх впливу становив 48 і 37 відповідно (рис. 1).

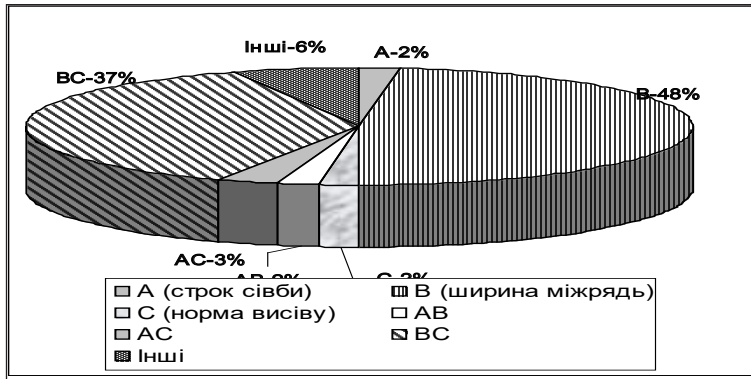

Рис. 1. Частка впливу факторів на урожайність плодів фенхелю звичайного, % (2016 р.)

Основна діюча речовина фенхелю – це ефірна олія. У складі ефірної олії фенхелю є анетол, фенхон, метилхавікол, а-пінен, а-феландрен, анісовий альдегід, анісова кислота та інші речовини [2]. Анетол, який міститься у фенхелі, стимулює скорочення кишечника, секрецію слизу в дихальних шляхах та відхаркування. Вміст анетолу у складі ефірної олії фенхелю найбільший – зазвичай близько 60%.

Вміст ефірної олії та її компонентного складу залежить від багатьох факторів, як біологічних, так і технологічних.

Нами визначено компонентний склад ефірної олії фенхелю звичайного у фазі повної стиглості плодів на центральному зонтику у різні строки сівби (табл. 2).

Таблиця 2

Компонентний склад ефірної олії фенхелю звичайного залежно від строків сівби, % (ширина міжрядь 45 см, норма висіву насіння 1 млн сх.н./га)

Компонент	I-й (РТР ґрунту 6–8°C)	II-й (РТР ґрунту 10–12°C)
Анетол	69,50	64,93
Метилхавікол	2,79	2,72
Ліналоол	1,41	1,30
Фенхон	10,02	9,54
а-пінен	6,32	6,27
Камфен	0,11	0,10
β-пінен	0,15	0,13
β-феландрен	0,93	0,89
1,8-цінеол	1,29	1,25

Варто зауважити, що при сівбі у другий строк спостерігалось скорочення генеративного періоду розвитку рослин фенхелю і, відповідно, вегетаційного періоду загалом, що дещо вплинуло на накопичення та склад ефірної олії в плодах фенхелю.

Різниця за компонентним складом ефірної олії при різних строках сівби незначна, за виключенням вмісту анетолу, що за першого строку становив 69,50, а за другого – 64,93%. Загалом відсотковий вміст компонентів ефірної олії, що визначалися за першого строку сівби фенхелю, становить 92,52%, а за другого – 87,13%, тобто різниця припадає на інші, невизначені речовини, можливо, менш цінні.

Висновки і пропозиції. Дослідженнями встановлено, що найбільш продуктивні рослини фенхелю звичайного (з масою плодів 1,81 г) сформувалися на варіантах з шириною міжрядь 45 см, нормою висіву 1 млн сх. н./га при сівбі в першій декаді квітня.

Урожайність фенхелю звичайного коливалась у межах 0,56–1,45 т/га. Максимальний показник отримано при сівбі у I-й строк (за РТР 6–8°C) з шириною міжрядь 45 см нормою висіву насіння 1 млн сх. н./га.

Різниця за компонентним складом ефірної олії при різних строках сівби незначна, за виключенням вмісту анетолу, що за першого строку становив 69,50, а за другого – 64,93%.

Враховуючи актуальність напряму досліджень, плануємо продовжити роботу щодо вивчення питань технології вирощування фенхелю звичайного із встановленням оптимального строку сівби, ширини міжрядь та норми висіву насіння фенхелю звичайного з метою отримання максимально можливої урожайності плодів і виходу ефірної олії в умовах Лісостепу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ефіроолійні рослини: навчальний посібник / Бахмат М.І., Кващук О.В., Хоміна В.Я., Загородний М.В., Сучек М.М. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2012. 312 с.
2. Горбунова Е.В. Технологические особенности комплексной переработки целых растений фенхеля обыкновенного. Техника и технология пищевых производств. 2013. № 3. С. 9.
3. Хоміна В.Я. Обґрунтування елементів технології вирощування коріандру посівного (*Coriandrum sativum*) в умовах Лісостепу Західного. Науково-виробничий журнал «Техніка і технології АПК». 2014. № 3 (54). С. 16–19.
3. Федорчук М.І. Біологічні особливості росту та розвитку фенхелю звичайного в посушливих умовах Херсонської області / М.І. Федорчук, О.В. Макуха. Таврійський науковий вісник. 2012. Вип. 80. С. 138–142.
4. Эфиромасличные культуры / Под ред. Смолянова А.М., Ксенза А.Т. М.: Колос, 1976. 334 с.
5. Стоцька С.В. Формування урожайності насіння фенхелю звичайного залежно від способів сівби. Збірник тез науково-практичної конференції «Теоретичні та практичні аспекти наукових досліджень у сфері агротехнологій та землеустрою». Житомир: в-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2017. С. 92–95.
6. Макуха О.В. Вплив агротехнічних заходів на продуктивність фенхелю звичайного в умовах півдня України / Макуха О.В., Федорчук М.І. Таврійський науковий вісник. 2013. Вип. 86. С. 62–65.
7. Макуха О.В. Особливості генеративного розвитку *Foeniculum vulgare* Mill. При інтродукції в посушливих умовах півдня України / Макуха О.В., Федорчук М.І. Таврійський науковий вісник. 2013. Вип. 83. С. 83–89.